

РОЗДІЛ 3 АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ОСВІТИ

УДК 373.2:81'233(072)

*А. М. Аніщук,
кандидат пед. наук, доцент,
Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя*

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ МОДЕЛІ ОПТИМІЗАЦІЇ МОВЛЕННЕВОГО САМОВИРАЖЕННЯ В УМОВАХ ДНЗ

Аніщук А. М. Концептуальні засади організації моделі оптимізації мовленнєвого самовираження в умовах ДНЗ.

У статті визначено основні концептуальні засади організації моделі оптимізації мовленнєвого самовираження в умовах ДНЗ.

Ключові слова: концептуальні засади, мовленнєве самовираження, модель оптимізації, мовленнєве середовище, мовленнєва культура.

Анищук А. Н. Концептуальные основы организации модели оптимизации речевого самовыражения в условиях дуза.

В статье выделены основные концептуальные основы организации модели оптимизации речевого самовыражения в условиях дуза.

Ключевые слова: концептуальные основы, речевое самовыражение, модель оптимизации, речевая среда, речевая культура.

Anischuk A. N. Conceptual foundations of the model of optimization of speech self-expression at pre-school educational establishments.

The article reveals basic conceptual foundations of the model of optimization of speech self-expression at pre-school educational establishments.

Key words: conceptual foundations, speech self-expression, model of optimization, language environment, language culture.

На сучасному етапі одним із головних завдань дошкільної освіти є формування мовленнєвої особистості, здатної чітко усвідомлювати свої бажання та наміри, доводити, обґрунтовувати, відстоювати власну позицію, самовизначатися в різних життєвих ситуаціях, застосовуючи різні форми *мовленнєвого самовираження*.

Основними критеріями та показниками мовленнєвого самовираження старших дошкільників є: *прагнення заявити про себе іншим та самим собі* (сформованість потреби заявити про себе, усвідомлене спонукання до мовленнєвого висловлювання, прагнення до визнання, сталість (несталість) вияву мовленнєвого самовираження); *уміння виразити свою індивідуальність* (уміння презентувати свої позитивні якості іншим; сформулювати узагальнене судження про себе, диференціювати основні почуття); *здатність вербалізувати свої наміри у соціально прийнятній, культурній формі* (оформлення мовленнєвого конструкту виразно, грамотно, доступно, адекватно, змістовно, творчо, емоційно забарвлено; використання соціально прийнятних форм – приємних, неагресивних, миролюбних, налаштованих на об'єднання зусиль; побудова висловлювання з урахуванням можливих реакцій людей).

Метою статті є висвітлення концептуальних засад організації моделі оптимізації мовленнєвого самовираження старших дошкільників в умовах ДНЗ.

Концептуальними засадами для обґрунтування моделі оптимізації мовленнєвого самовираження старших дошкільників виступили лінгводидактичні підходи до створення мовленнєвого середовища, зорієнтовані на цінності та інтереси дитини, які висвітлені у працях К. Менга, М. Монтессорі, К. Крутій, А. Гончаренко, Л. Калмикової, Л. Федоренко, М. Львова та ін.; ідеї диференційованого підходу у вихованні дітей різної статі – Т. Говорун,

В. Єремєєвої, Я. Коломинського, Т. Лоскутової, Т. Титаренко, Н. Чепелевої, Т. Хризман та ін.; теоретичні узагальнення щодо формування позитивного «образу-Я» – О. Кононко, М. Чистякової, І. Кузьмичевої та ін.; основні положення лінгводидактив щодо методів та прийомів формування мовленнєвої культури дітей та дорослих – А. Богуш, А. Гончаренко, Т. Пироженко та ін.

Основне завдання щодо створення мовленнєвого середовища, як вважає К. Менг, є залучення дитини до «інтеракційної (взаємодіючої) діяльності», яка передбачає наявність у неї мовленнєвих знань, умінь і навичок, що є однією з базисних характеристик особистості, її компетентності [10].

М. Монтессорі найважливішою передумовою розкриття дитиною внутрішнього світу вважала вільну самостійну діяльність у створеному педагогом середовищі. Дорослому відводилася роль опосередкованого учасника, організатора розвивального середовища, яке сприятиме активності кожної дитини, заохочення її до творчих ініціативних кроків. Поступово у сприятливих умовах життєзабезпечення в малюка формується індивідуальний внутрішній світ, що й визначає характер всієї його діяльності, зокрема і мовленнєвої [11].

К. Крутій пропонує модель створення освітнього мовленнєвого середовища, яка складається зі спеціально організованої мовленнєвої діяльності дітей, спільної доросло-дитячої мовленнєвої діяльності, вільної самостійної мовленнєвої діяльності дітей. Нею розроблені типи індивідуальних завдань, в основу яких покладено бажання висловити думку з метою повідомлення, переконання, запитання, спонукання до дії тощо [8].

Пріоритетом для розвивального середовища, зазначає А. Гончаренко, мають бути спілкування, обговорення, мовленнєво-творча діяльність, роздуми вголос без страху помилитися чи не співпасти з думкою дорослого. Проаналізувавши розвивальний потенціал соціального середовища, автор виділив такі *умови*: стимулювання дітей до мовленнєвого спілкування в різних видах діяльності; забезпечення різноманітної побутової діяльності, де діти легко вступають в контакт з ровесниками, дорослими; ознайомлення з художньою літературою, яка змальовує реальні життєві ситуації; виокремлення мовлення дорослої людини як педагогічного чинника [2].

Л. Калмикова важливого значення надає формуванню в дошкільників потреби в комунікації, мовленнєвій діяльності дитини в природних умовах, оскільки така діяльність, за словами автора, породжується бажанням висловлювати свої думки, почуття, настрої, обмінюватися ними з людьми, передавати інформацію. Науковець пропонує створювати такі мовні ситуації, які б активізували усне висловлювання [5].

Л. Федоренко, М. Львов пропонують такі визначення потенціалу мовленнєвого середовища, як «розвиваючі можливості мовленнєвого середовища, у якому росте дитина» [13, с. 9], «природне мовленнєве середовище, у якому росте дитина» [9, с. 182]. Під природним мовленнєвим середовищем М. Львов розуміє мовлення, яке сприймає дитина в природних умовах: мовлення членів сім'ї, товаришів, знайомих, мова радіо і телебачення, мова книжок, які читають дитині тощо. Л. Федоренко стихійне мовленнєве середовище, у якому виховується дитина, називає природним мовленнєвим середовищем. Воно може бути як сприятливим для мовленнєвого розвитку, так і навпаки [13, с. 9].

Наукові дослідження Т. Хризман, В. Єремєєвої, Т. Лоскутової, Т. Титаренко доводять, що мовленнєві висловлювання представників різної статі відрізняються за своїм змістом, формою, засобами та їх оформленням. Результати експериментів засвідчили, що при називанні слів частіше всього домінує одна з півкуль головного мозку. Науковці з'ясували, що лівопівкульна стратегія пов'язана з переважною більшістю дієслів, а правопівкульна – з іменниками та прикметниками, довели, що у представників чоловічої статі домінує лівопівкульна стратегія, а у жінок – правопівкульна. Водночас, при висловлюванні приємних слів активною є одна півкуля, а неприємних – інша. Така тенденція частіше спостерігається у дівчаток. Ця закономірність пояснює вживання представниками різної статі мовленнєвих конструктів, які мають свої специфічні особливості, пов'язані зі змістом висловлюваного.

Ідея диференційованого виховання хлопчиків та дівчаток знайшла своє втілення ще у працях відомого французького мислителя Ж. Руссо, який обґрунтував необхідність різного підходу у вихованні дітей різної статі і запропонував програму такого виховання. Цікавими, на нашу думку, є його роздуми про жіночність. Він виокремлює чуйність, м'якість, співпереживання, делікатність, благородство, вважає, що ці риси мають бути притаманні дівчинці від природи і було б неприродним, якби в дівчинки формували чоловічі риси. Науковець робить висновок, що виховання хлопчиків і дівчаток має бути різним у відповідності до їх природної сутності.

А. Гончаренко, І. Зимня, Л. Калмикова, О. Кононко, Т. Пироженко, А. Проколієнко, Д. Фельдштейн та ін. вважають, що розвиток процесу самовираження пов'язаний з виникненням низки новоутворень, зокрема, з системою «Я». Згідно з їхніми положеннями, використання займенника «Я» засвідчує перехід дитини від уявлень про себе до думки про себе, вираження цієї думки за допомогою слова. Процес мовленнєвого самовираження дошкільника перебуває в прямій залежності від розвитку самосвідомості, сформованості емоційно-ціннісного ставлення до себе та інших. З'ясовано, що «Я-образ» починає формуватися з емоційного (позитивного або негативного) ставлення до людей і до своєї волі («я хочу», «я сам»), що є конкретною потребою дитини.

О. Кононко рекомендує збагачувати не тільки активний словник дитини, а й пасивний, оскільки саме він є важливим показником особистісного становлення вихованця. Збагачення пасивного словника уможливорює розуміння та використання дитиною мовленнєвих засобів, які найточніше виражають почуття та ставлення [7].

Формуванню мовленнєвої культури дітей та дорослих присвячені праці А. Богуш, А. Гончаренко, Т. Пироженко. А. Богуш застерігає батьків від вживання у своєму мовленні жаргонів, слів-паразитів, вульгаризмів і пропонує використовувати в роботі з дітьми твори усної народної творчості – прислів'я, приказки, загадки, скоромовки; для яскравості й образності мовлення – влучні порівняння, поетичні вирази. Оскільки яскрава, виразна мова дорослих привертає увагу дітей, а суха, монотонна викликає в дітей байдуже ставлення, роздратованість [1].

А. Гончаренко у своєму дослідженні особливу увагу приділяє розвитку мовленнєвої культури дошкільників, формуванню вміння застосовувати інтонаційні відтінки свого голосу відповідно до змісту висловлювання. Дошкільникам пропонувалося придумати кілька фраз, якими вони б виразили привітання, вдячність, розчарування, здивування, переляк, радість, байдужість тощо. Така вправа формувала в дітей інтонаційну виразність мовлення, культуру інтонаційного оформлення висловлювань. Зміст іншої вправи полягав у тому, що діти обігрували слова, якими користуються в процесі життєдіяльності: запрошення, пропозиція, відмова, запитання, подяка, прохання, доручення тощо. Вони добирали відповідні висловлювання та інтонаційно їх виражали, при цьому їх увага зверталася на змістове навантаження слів та їх інтонаційне забарвлення, емоційний стан адресата, викликаного таким словом [3].

Т. Пироженко пропонує низку дидактичних ігор та вправ, спрямованих на збагачення активного словника дошкільників. Звертає увагу на те, що зміст і форма висловлювання залежить насамперед від розуміння дитиною відносин між учасниками, а саме: «Хто?» «Чому?» «Для чого?» говорить. Науковець значну увагу приділяє мовленнєвотворчій діяльності дітей дошкільного віку. Її методика ґрунтується на переказуванні літературних текстів, складанні зв'язних висловлювань, лексико-граматичних вправах, мовленнєвих іграх, іграх-драматизаціях, складанні власних розповідей тощо. Через мовленнєву творчість, як зазначає педагог, дитина задовольняє головну потребу – вона самостверджується і самореалізується [12].

Х. Джайнотт [4], засновник напряму групової роботи з батьками, пропагував ідею розвитку емоційної сфери батьків через усвідомлення ними власних справжніх почуттів, цінностей та очікувань. Виокремив такі принципи виховання дітей: уважно слухати дитину, що сприяє зміцненню самоповаги; уникати і не допускати таких дій і слів, що

можуть образити дитину чи озлобити її; виражати думки, почуття без агресивності; батьки мають чесно говорити про те, що вони відчувають, і, виявляючи власні почуття, поважати особистість дитини. Дослідник розглядав три різні види групової роботи з батьками: власне психотерапію, психологічне консультування та керівництво особистістю; застосовував два основні методичні прийоми: цілеспрямовану розмову про те, що може відчувати дитина у складні моменти взаємодії з батьками, та аналіз власних емоційних переживань членів групи. Автор визначає такі принципи спілкування батьків з дітьми: батьки мають підтримувати позитивний «образ Я» у дитини; розмовляючи з дитиною слід уникати особистісних негативних оцінних суджень; дорослий має виступати ініціатором співробітництва.

Томас Гордон у своїй програмі «Тренінг ефективних батьків» роботу з батьками вбачав у тому, щоб сформувати в них три основні вміння: активно слухати, тобто вміння чути, що дитина хоче сказати; уміння виражати власні почуття доступно для розуміння дитини; застосовувати принцип «обоє маємо рацію» для розв'язання конфліктних ситуацій, вміння домовлятися з дитиною так, щоб результатами розмови були задоволені обидва учасники. Пропонує групові заняття, на яких батьки навчалися б активно слухати, самовиражатися, вести бесіду.

Вищезазначені концептуальні засади мовленнєвого розвитку дитини лягли в основу розробленої нами комплексної моделі навчально-виховного процесу, яка включає методи та засоби ефективного формування та розвитку в дошкільників потреби у мовленнєвому самовираженні.

Система виховних впливів включає комплекс методів, що задіяні в роботі з дітьми та дорослими. Робота з дітьми передбачає використання оповідань, казок, сюжетів для розповідання, мовленнєвих вправ, а саме: вправ на виховання мовленнєвої культури, на збагачення активного словника, на формування позитивного «образу-Я»; створення мовленнєвих ситуацій, добір сюжетно-рольових ігор, розігрування діалогів тощо.

Робота з вихователями та батьками спрямована на застосування *колективних та індивідуальних* форм: педагогічних нарад, семінарів-практикумів, бесід-консультацій, тематичних бесід, батьківських зборів, індивідуальних консультацій, ознайомлення з літературою, домашніх завдань. Основною метою є донести до розуміння батьків важливість мовленнєвого спілкування з дітьми та поміж собою, необхідність використання різних заохочень, привітальних звернень, лагідних слів, що сприяють вихованню в дітей емоційно-ціннісного ставлення до людей та збагаченню їхнього словника.

Модель формування мовленнєвого самовираження дошкільників представлена на рис. 1.

Як *висновок* зазначимо, що основними концептуальними засадами створення моделі формування мовленнєвого самовираження дошкільників є:

- створення розвивального мовленнєвого середовища (Л. Федоренко, К. Крутій, М. Львов);
- сприяння вільному вияву мовленнєвої активності дошкільника, повній свободі висловлювань (Т. Пироженко, Л. Калмикова, А. Гончаренко);
- виховання мовленнєвої культури дорослих та дітей (А. Богуш, А. Гончаренко);
- врахування статевої диференціації у формуванні мовленнєвих умінь і навичок, необхідних для вираження внутрішнього світу (Я. Коломинський, Т. Титаренко, О. Кононко);
- використання художніх творів як важливого засобу збагачення активного словника дошкільників, а позитивних якостей героїв як орієнтиру для виховання мужності у хлопчиків та ніжності, чуйності у дівчаток (Ж. Руссо, Л. Коломийченко);
- збагачення адекватними мовленнєвими засобами повноцінного вираження себе – переживань, ставлень (Т. Пироженко);

– пропагування дорослими конструктивних форм мовленнєвих висловлювань (А. Богуш, Т. Гордон, Х. Джайнотт, О. Кононко).

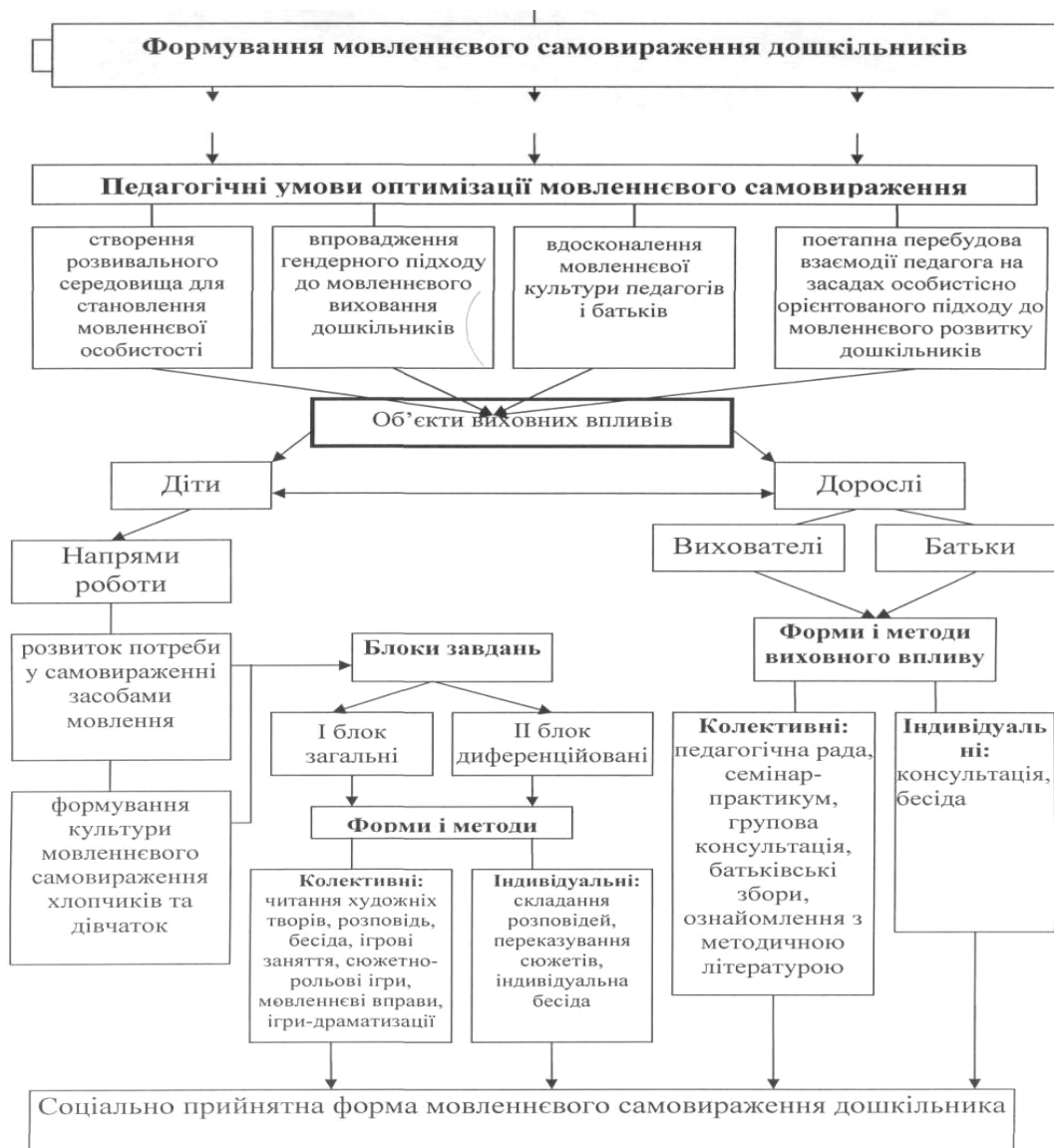

Рис. 1. Модель формування мовленнєвого самовираження дошкільників

Література

1. **Богуш А. М.** Мова ваших дітей / Алла Миколаївна Богуш. – К. : Рад. школа, 1989. – 130 с.
2. **Гончаренко А. М.** Розвиток мовленнєвої компетентності старших дошкільників: [навч.-метод. посіб. до Базової прогр. розв. дитини дошк. віку «Я у Світі»] / А. М. Гончаренко. – К. : Світоч, 2009. – 160 с.
3. **Гончаренко А. М.** Педагогічні умови становлення гуманних взаємин старших дошкільників: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.08 / Алла Миколаївна Гончаренко. – К., 2003. – 214 с.
4. **Джайнотт Х. Дж.** Родители и дети / Джайнотт Хайм Дж. – М. : Знание, 1986. – 94 с.
5. **Калмикова Л. О.** Комунікативний підхід до розвитку мовлення дошкільнят / Л. О. Калмикова // Педагогіка і психологія. – 1996. – № 1. – С. 51–55.
6. **Кононко О. Л.** Орієнтир сьогодення – компетентна особистість / Олена Кононко // Дошкільне виховання. – 2005. – № 7. – С. 7–9.
7. **Кононко О. Л.** Психологічні основи особистісного становлення дошкільника (системний підхід): [монографія] / О. Л. Кононко. – К. : Стило, 2000. – 336 с.
8. **Крутії К. Л.** Створення мовленнєвого середовища: теоретичні засади і практична реалізація. – [2-е вид.] / К. Л. Крутії. – Запоріжжя: ТОВ «ЛПКС» ЛТД, 2006. – 168 с.
9. **Львов М. Р.** Словарь-справочник по методике преподавания русского языка: [пособие для студ. пед. вузов и колледжей] / Михаил Ростиславович Львов. – М. : ИЦ «Академия»; Высшая школа, 1999. – 272 с.
10. **Менг К.** Коммуникативно-речевая деятельность старших дошкольников в

ситуативной обусловленности (компоненты и градации) / К. Менг // Психолингвистика: сб. статей / [отв. ред. А. М. Шахнарович]. – М., 1984. – С. 241–259. **11. Монтессори М.** Помогите мне сделать это самому / Мария Монтессори; [сост., вступ. статья М. В. Богуславский, Г. Б. Корнеулов]. – М. : ИД «Карапуз», 2002. – 272 с. **12. Пироженко Т. А.** Коммуникативно-речевое развитие ребенка / Пироженко Т. А. – К. : Норе-принт, 2002. – 309 с. **13. Федоренко Л. П.** Методика развития речи детей дошкольного возраста: [пособ. для уч-ся дошк. пед. училищ] / Лидия Прокофьевна Федоренко. – М. : Просвещение, 1977. – 239 с.

УДК 796.01

Н. І. Ашиток,
доктор філософських наук, доцент,
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

ФОРМУВАННЯ МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ В КОНТЕКСТІ ГУМАНІСТИЧНОЇ ПАРАДИГМИ

Ашиток Н. И. Формування мовлення дітей дошкільного віку з особливими потребами у контексті гуманістичної парадигми

Стаття присвячена вивченню стану сформованості творчого зв'язного мовлення у дошкільників із затримкою психічного розвитку та визначенню ефективних методів і прийомів, які забезпечують формування та розвиток комунікативно-мовленнєвих умінь зазначеної категорії дітей.

Ключові слова: діти з затримкою психічного розвитку, мовленнєва діяльність, творче зв'язне мовлення, дошкільні установи.

Ашиток Н. И. Формирование речи детей дошкольного возраста с особенными потребностями в контексте гуманистической парадигмы.

Статья посвящена изучению состояния сформированности творческой связной речи у дошкольников с задержкой психического развития и выделению эффективных методов и приемов, которые обеспечивают формирование и развитие коммуникативно-речевых умений этой категории детей.

Ключевые слова: дети с задержкой психического развития, речевая деятельность, творческая связная речь, дошкольные заведения.

Ashytok N. I. Forming speech at the preschooler with special needs through the prism of humanistic paradigm of education.

The article deals with the problem of studying the state of organizing creative coherent speech at the preschooler with delay of mental development and determination of effective methods and tools which provide for forming and development communicative knowledge of definite category of children.

Key words: child with the delay of method development, language activity, creative coherent speech, abstract thoughts, imagination, school establishments.

Гуманістична парадигма освіти в Україні покликана орієнтувати навчально-виховний процес на становлення всебічно і гармонійно розвиненої особистості, здатної вирішувати проблеми сьогодення й майбутнього. Згідно з Національною доктриною розвитку освіти у ХХІ столітті вдосконалення освітньої системи передбачає максимальне врахування особистісних та психофізичних особливостей дітей та створення для них належних умов для навчання і розвитку. У цьому контексті актуальною проблемою української педагогічної теорії і практики є реалізація прав особливих дітей дошкільного віку з порушеннями в мовному розвитку. Дослідження проблем комунікативно-мовленнєвого розвитку згаданих осіб зумовлюється необхідністю своєчасно сформувати в них базові здатності до засвоєння знань у процесі взаємодії і взаєморозуміння між неповнолітніми та іншими людьми, до інтеріоризації дошкільниками етичних норм міжособистісної взаємодії.

Існує значний досвід дослідження дитячого мовлення в лінгвістичному плані: засвоєння норм словника, граматики, фонетики, інтонаційної виразності (Н. Гавриш,